

Fecr Yayınları: 446

İSLAM'DA FELSEFİ DÜŞÜNCENİN KISA TARİHİ

Osman MUTLUUEL

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Eylül 2021

ISBN: 978-625-7879-90-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM'DA FELSEFİ DÜŞÜNCENİN KISA TARİHİ

(Başlangıçtan Günümüze)

-YENİ BAŞLAYANLAR İÇİN-

Osman MUTLUEL

Ankara 2021

Osman MUTLUEL

1961 yılında Denizli'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Denizli'de, yüksek öğrenimini 1980-1985 yılları arasında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1986 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik ve idarecilik yaptı. 1998 yılında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Abmet Arvasi'de Estetik ve Sanat* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2008 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Kur'an ve Estetik* adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2010 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne atandı. 2012 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne, 2018 yılında Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçti. 2019 yılında Doçent oldu. Hâlen PAU İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalında görevine devam etmektedir.

Geleneksel ebru sanatı çalışmalarını sürdürmekte olan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

Makale, kitap bölümü ve sempozyumlar dışında basılmış kitapları şunlardır:

1. *İlk İslam Filozofu el-Kindi, Hayatı ve Eserleri*, Boy Yayınları, Denizli 2003.
2. *İbn Miskeveyh'te Ahlak Anlayışı*, Boy Yayınları, Denizli 2003.
3. *S. Ahmet Arvasi'de İslam Estetik ve Sanatı*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2012.
4. *İslam Düşüncesinde Yetkinlik Kavramı ve İnsanın Yetkinleşmesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
5. *Felsefeye Giriş*, (Dr. Kemal Göz'le birlikte) Gümüşev Yayınları, İstanbul 2013, 2. Baskı 2018.
6. *Çocukta Değer Bilinci ve Karakter Eğitimi*, Boy Yayınları, Denizli 2014. Yeniden gözden geçirilmiş olarak Eskiye Yayınları, Ankara 2019.
7. *Kur'an ve Estetik*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı 2010, 2. Baskı, İstanbul 2016.
8. *Güzelin Dile Geldiği Alan İslam Sanatı*, Otto Yayınları, Ankara 2017.
9. *Kindi ve Felsefesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2018, 2. Baskı 2019.
10. *Orta Yolda Ol! Hayata Yeniden Başlamak İçin*, Fecr Yayınları, Ankara 2020.
11. *Mutlu Ol! Fecr Yayınları*, Ankara 2020.

Yaptığım her çalışma, cabilliğimi azaltmak içindir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	13
GİRİŞ-----	17
1. Varlık Felsefesi-----	18
2. Epistemoloji (Bilgi Felsefesi)-----	20
3. Değer Felsefesi-----	26
3.1. Ahlak Felsefesi (Etik)-----	27
3.2. Estetik ve Sanat Felsefesi-----	30
3.3. Din Felsefesi-----	31

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE İLE İLGİLİ BİLİNMESİ GEREKEN

BAZI ÖN TERİMLER-----	35
1. Fizik (Tabiiyyat)-----	35
2. Metafizik-----	35
3. Âlem-----	37
4. Nefs-----	37
5. Akıl-----	38
6. Kategoriler-----	39
7. Beş Tümel (Beş Külli)-----	39
8. Anâsır-ı Erbaa-----	39
9. Heyula-----	40
10. Dört Neden (Sebep) Teorisi-----	40
11. Helenistik Felsefe-----	41

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE NEDİR?-----	43
1. İslam Felsefesinin Tanımı ve Özgünlüğü-----	43
2. İslam Felsefesine Karşı Tutumlar-----	44
3. İslam'da Felsefi Düşüncenin Başlaması-----	47
3.1. İslam Felsefesinin Ortaya Çıkışında İç Sebepler-----	47
3.2. İslam Felsefesinin Ortaya Çıkışında Dış Sebepler-----	48

4. İslam Felsefesinin Kaynakları -----	48
5. İslam Felsefesini Etkileyen Antik Felsefe Okulları -----	53
5.1. İskenderiye Okulu-----	53
5.2. Cüdişapur Okulu -----	55
5.3. Nusaybin ve Urfa Okulları -----	55
5.4. Antakya Okulu -----	56
5.5. Harran Okulu-----	57
5.6. Bağdat Okulu-----	58
6. İslam Felsefesinin Oluşmasında Diğer Kültürlerin Etkisi -----	58
6.1. Hint Düşüncesi ve Kültürü -----	58
6.2. İran Düşüncesi ve Kültürü -----	58
6.3. Antik Yunan ve Helenistik Felsefe -----	59
6.4. Stoacılık/Rebâkiyye/Ustuvanî -----	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FELSEFENİN İSLAM DÜNYASINA GİRİŞİ-----	63
1. Beytü'l-Hikme-----	63
2. İslam Felsefesinin Okullaşması -----	66
2.1. Dehriyyun Okulu ve İbn Râvendî (ö.914?)-----	66
2.2. Tabiiyyun (Naturalizm) Okulu-----	69
2.2.1. Ebû Bekir Zekerîyya er-Râzî (865-925)-----	70
2.2.1.1. Zekerîyya er-Râzî'nin Eserleri -----	71
2.2.1.2. Zekerîyya er-Râzî'nin Felsefe Tanımı -----	72
2.2.1.3. Zekerîyya er-Râzî'nin Metafizik Anlayışı-----	72
2.2.1.4. Zekerîyya er-Râzî'nin Nübüvvet Anlayışı-----	73
2.2.1.5. Zekerîyya er-Râzî'nin Ahlak Anlayışı -----	74
2.3. Meşşaiyyun Okulu -----	74
2.3.1. Kindî (801-866) İlk İslam Filozofu -----	75
2.3.1.1. Kindî'nin Felsefe Tanımları -----	77
2.3.1.2. Kindî'nin Bilgi Anlayışı -----	78
2.3.1.3. Kindî'nin İlimler Sınıflaması-----	80
2.3.1.4. Kindî'nin Varlık Anlayışı-----	80
2.3.1.5. Kindî'nin Ahlak Anlayışı-----	83
2.3.1.6. Kindî'nin Etkisi ve Önemi -----	85

2.3.1.7. Kindî'nin Öğrencileri -----	85
2.3.1.7.1. Ahmed Serahsî (ö. 899) -----	86
2.3.1.7.2. Ebû Zeyd Ahmed el-Belhî (ö. 934?) -----	86
2.3.1.7.3. Ebû Ma'ser el-Belhî (785-886) -----	87
2.3.2. Fârâbî (871-950) (Muallim-i Sâni), (AlFârâbî us, Abunaser) 87	
2.3.2.1. Fârâbî'nin İlimler Tasnifi -----	90
2.3.2.2. Fârâbî'nin Bilgi Felsefesi -----	91
2.3.2.3. Fârâbî'nin Varlık Anlayışı -----	97
2.3.2.4. Fârâbî'nin Ahlak Anlayışı -----	102
2.3.2.5. Fârâbî'nin Toplum ve Siyaset Anlayışı -----	103
2.3.2.6. Fârâbî'nin Etkisi -----	109
2.3.2.7. Fârâbî'nin Takipçileri -----	110
2.3.2.7.1. Yahyâ b. Adî (893-974) -----	110
2.3.2.7.2. Ebû Süleymân es-Sicistânî (Mantıkî) (ö. 1001)-	111
2.3.2.7.3. Ebû Hayyân et-Tevhidî (930-1023) -----	113
2.3.2.7.4. İbn Miskeveyh (932-1030) -----	114
2.3.2.7.4.1. İbn Miskeveyh'in Ahlak Anlayışı -----	115
2.3.3. İbn Sînâ (eş-Şeyhü'r-Reis), (Avicenna), (980-1037).-----	118
2.3.3.1. İbn Sînâ'nın İlimler Sınıflaması -----	121
2.3.3.2. İbn Sînâ'nın Bilgi Anlayışı -----	122
2.3.3.3. İbn Sînâ'nın Nefs ve İnsan Anlayışı -----	123
2.3.3.4. İbn Sînâ'nın Akıl Anlayışı -----	125
2.3.3.5. İbn Sînâ'nın Varlık Anlayışı -----	127
2.3.3.6. İbn Sînâ'nın Ahlak Anlayışı -----	132
2.3.3.7. İbn Sînâ'da Din Felsefesi -----	133
2.3.3.8. İbn Sînâ'nın Etkisi ve Önemi -----	137
2.3.3.9. İbn Sînâ'nın Öğrencileri -----	138
2.3.4. Nasîruddin Tûsî (1201-1274) -----	139
2.3.4.1. Nasîruddin Tûsî'nin Nefs ve Akıl Anlayışı -----	142
2.3.4.2. Nasîruddin Tûsî'nin Varlık Anlayışı -----	143
2.3.4.3. Nasîruddin Tûsî'nin Ahlak Anlayışı -----	144
2.3.4.4. Merâğa Rasathanesi -----	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞRAKİYYUN OKULU-----	147
1. İşrak Felsefesi-----	147
2. Sühreverdî el-Maktul (Şeyhu'l-İşrak) (1154-1191)-----	147
2.1. Sühreverdî'nin Bilgi Felsefesi-----	149
2.2. Sühreverdî'nin Nefs Anlayışı-----	150
2.3. Sühreverdî'nin Varlık Felsefesi (Nur Metafizigi)-----	151
3. Şehrezûrî, Muhammed b. Mahmûd (ö.1288)-----	153

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÂTİNİ OKUL-----	155
1. İhvân-ı Safâ-----	156
1.1. İhvân-ı Safâ'da Bilgi Felsefesi-----	158
1.2. İhvân-ı Safâ'da Varlık Anlayışları-----	159
1.3. İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din-----	160
1.4. İhvân-ı Safâ'da Nefs-----	160
1.5. İhvân-ı Safâ'da Ahlak-----	161
1.6. İhvân-ı Safâ'da Müzik-----	161

ALTINCI BÖLÜM

FELSEFEYE REAKSİYON-----	163
1. Ebû Hâmid Gazâlî (ö. 1111). (Huccetü'l-İslam, Müceddid, İkinci Şâfi)-----	163
1.1. Gazâlî'nin Eserleri-----	168
1.2. Gazâlî'nin Yaşadığı Dönem-----	167
1.3. Hakikatı Arayanlar-----	168
1.4. Gazâlî'nin Bilgi Anlayışı-----	170
1.5. Gazâlî'nin Varlık Anlayışı-----	171
1.6. Gazâlî'nin Ahlak Anlayışı-----	174
1.7. Gazâlî'nin Ruh Anlayışı-----	175
1.8. Gazâlî'nin Filozoflara Yaptığı Eleştiriler-----	176
1.9. Gazâlî'nin Nedensellik Anlayışı-----	178
1.10. Gazâlî'nin Etkisi-----	179

YEDİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜSTE FELSEFE -----	181
1. İbn Meserre (931)-----	181
2. İbn Bâcce (ö. 1138?) -----	182
2.1. İbn Bâcce'nin Nefs/Ruh Anlayışı -----	182
2.2. İbn Bâcce'nin Bilgi Anlayışı -----	183
2.3. İbn Bâcce'nin İnsan Anlayışı-----	184
2.4. İbn Bâcce'nin Yönetim Anlayışı-----	185
3. İbn Tufeyl (ö.1186) -----	187
3.1. İbn Tufeyl'in Bilgi Felsefesi-----	189
3.2. İbn Tufeyl'in Âlem Görüşü-----	190
4. İbn Rüşd (1126-1198) -----	190
4.1. İbn Rüşd'de Felsefe ve Din -----	192
4.2. İbn Rüşd'ün Tevil Görüşü -----	193
4.3. İbn Rüşd'de Allah'ı Bilmenin Yolu-----	193
4.4. İbn Rüşd'de Bilgi Teorisi -----	194
4.5. İbn Rüşd'de Nefs ve İnsan Görüşü -----	196
4.6. Aristo Şarihi Olarak İbn Rüşd -----	198
5. İbn Seb'in (ö.1270)-----	198

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF FELSEFESİ-----	201
1. İbn Arabî-----	203
1.1. İbn Arabî'nin Bilgi Anlayışı -----	206
1.2. İbn Arabî'nin Varlık Anlayışı -----	206
1.3. İbn Arabî'de Vahdet-i Vücut Öğretisi -----	209
1.4. İbn Arabî'nin Etkisi -----	211
2. Sadreddin Konevî (1207-1274) -----	211
2.1. Sadreddin Konevî'nin Başlıca Görüşleri -----	213

DOKUZUNCU BÖLÜM

BAĞIMSIZ FİLOZOFLAR -----	215
1. Âmirî (ö. 992) -----	215

2. Bîrûni (973-1061) (Aliboron)-----	218
3. Mâverdi (974-1058)-----	219
4. Ebû'l-Berekât el-Bağdâdi (1068-1152)-----	221

ONUNCU BÖLÜM

OSMANLI'DA FELSEFE -----	225
1. Dâvûd-i Kayserî (1260-1350)-----	225
2. Ali (Alaaddin) et-Tûsî (1414-1482)-----	226
3. Hocazade Muslihuddin Efendi (1434-1488)-----	227
4. Kemalpaşazade (1468-1533)-----	228
5. Karabağî (ö. 1535)-----	230
6. Taşköprüzade (1495-1561)-----	231
7. Kınalızade Ali Çelebi (1510-1572)-----	232
8. Kâtib Çelebi (1609-1657)-----	234
9. Yanyalı Esad Efendi (ö. 1731)-----	235
10. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914)-----	236

ON BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞ İSLAM DÜŞÜNCESİ (1923-...)-----	239
1. İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946)-----	239
2. Ömer Ferit Kam (1864-1944)-----	240
3. Mehmet Ali Aynî (1869-1945)-----	241
4. İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946)-----	242
5. Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)-----	243
6. Aydın Sayılı (1913-1993)-----	243
7. Fuat Sezgin (1924-2018)-----	244

ON İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM FELSEFİ DÜŞÜNCESİNİN BATI DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ -----	247
KAYNAKÇA -----	251
DİZİN -----	261

ÖN SÖZ

Bir hoca arkadaşşıma eksikleri konusunda bir değerlendirme yapması için bu kitabı gönderdiğimde, “Bu kitabın gerekli olup olmadığını iyi hesap etmek lazım!” cevabını vermişti.

Bu kitabı yazmamın sebebi, piyasada bu alanda yazılmış çok yazarlı kitapların, gerek hacim gerekse içerik açısından özellikle İslam felsefe tarihi hakkında bilgi edinmek isteyenler açısından oldukça problemlidir. Çünkü mevcut kitaplarda, konuyu yazan yazarın amacı sadece bilgi vermek olduğundan konu anlaşılmaz hâle gelmektedir.

Kitabın çok yazarlı olmasının nasıl bir sakıncası olabilir şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu soruyu cevaplarırken göz önünde bulundurulması gereken ilk şey, çok yazarlı kitaplarda yazar sayısı kadar metot ve üslup farklılığının olmasıdır.

Diğer taraftan çeviri İslam felsefe tarihi üzerine yazılmış kitapların editörlerine kimin destek olduğu hakkında bilgi sahibi olmamız da ayrı bir problem oluşturmaktadır. Çünkü İslam felsefe tarihi alanında hangi filozofların öne çıkarılacağı, hangi filozofların görmezden gelineceği konusu başlı başına bir problemdir. Nitekim bu tür kitapların tercümelerine baktığımızda Şii filozofların ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Oysa bilimsel kitap yazımında tarafsızlık esas alınmalıdır.

Şunu açıkça ifade etmem gerekir ki çok yazarlı kitapların iyi yönü, her filozofun, uzmanı araştırmacılar tarafından yazılmış olmasıdır. Ancak uzman bir araştırmacının kendisini ispat etme konusundaki endişesi ön plana çıktığında da konu anlaşılmaz cümlelerin boy gösterdiği bir metne dönüşmektedir. Örneğin Fârâbî hakkında bilgisi olmayan ama Fârâbî'nin görüşlerini anlamak isteyen bir okuyucu, özellikle alt yapı yetersizliğinden

dolayı oldukça zorlanmakta hatta İslam Felsefesi Tarihi'ni çok sıkıcı ve anlaşılmaz bulabilmektedir.

Peki bu kitabın diğerlerinden farkı nedir?

Bu kitap, özellikle İlahiyat fakültelerinde İslam Felsefesi Tarihi I-II derslerinin anlatımlarından ve öğrencilerin konuyu daha basit nasıl anlayabilecekleri konusunda elde edilen tecrübelerden ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan kitabın, ilk defa İslam felsefesi ve Müslüman filozofları merak eden ve onlar hakkında bilgi edinmek isteyen bir okuyucunun kolaylıkla anlayabileceği bir seviyede kaleme alınmış olmasının yanı sıra yüksek lisans veya doktora seviyesindeki bir çalışmadan özetlenerek oluşturulmadığını da belirtmek isterim.

Konular ve filozoflar anlatılırken düşünsel ve kültürel anlamda her seviyedeki insana hitap edebilsin diye bazı konuların yetersiz ifade edilmiş olması ve yazarının, kitapta geçen filozofların tamamı hakkında uzmanlık derecesinde araştırma ve inceleme yapamamış olması ise kitabın dezavantajıdır. Ancak belirttiğim gibi bu kitap, İslam felsefe tarihi hakkında yeterli bilgisi olmayan –örneğin İlahiyat lisans öğrencileri gibi– ve nereden başlayabilirim diyen okuyucu esas alınarak hazırlanmıştır. Diğer taraftan şu an İslam'da felsefi düşünce açısından derinlemesine araştırma yapacaklar için oldukça çok kitap bulunması olumlu bir durumdur ki okuyucu, bu çalışmada eksik gördüğü kısımlar hakkında o çalışmalardan derinlemesine bilgi sahibi olabilir.

Bu amaç ve niyetle başladığımız kitabın giriş bölümünde, felsefenin usulü mesabesinde olan felsefeye giriş konularının kısa bir özeti verilerek okuyucuya, filozofların varlık (ontoloji), bilgi (epistemoloji) ve değer felsefesi konularındaki görüşlerinin nasıl anlaşılması gerektiği hatırlatılmıştır.

İkinci bölümde, İslam felsefesini oluşturan diğer kültürlerden söz edilmiş ve bu kültürlerin İslam felsefesini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, İslam felsefesi tarihinde oluşan okullar ve bu okullarda yetişen filozofların hayatı ve görüşleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, Osmanlı'dan 1923 yılına kadar geçen süre içinde yetişmiş filozof ve bilginlerden seçme yapılarak kısa hayat hikâyeleri yanında eser ve görüşlerinden de söz edilmiştir.

Sonraki bölümde, 1923 tarihinden günümüze kadar yetişmiş bilgin ve felsefecilerden seçme yapılarak, hayatları, eserleri ve felsefi görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Böylece okuyucunun İslam felsefesinin serüvenini geçmişte kalmış bir düşünsel serüven olarak algılamaması sağlanmış ve Türkiye'de de yetişmiş filozof ve bilginler olduğunun farkındalığı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise İslam düşünce ve felsefesinin Batı felsefesinin oluşumundaki etkisi üzerinde durulmuştur.

Umarım çalışma amacına ulaşır.

Osman MUTLUEL
Denizli, Ağustos 2021